

***La toponímia del Mapa
topogràfic de Menorca a
escala 1:5.000. Una
anàlisi geogràfica***

Antoni Ordinas Garau

Departament de Ciències de la Terra
Universitat de les Illes Balears

Joana M. Petrus Bey

Departament de Ciències de la Terra
Universitat de les Illes Balears

Jaume Servera Nicolau

Departament de Ciències de la Terra
Universitat de les Illes Balears

LA TOPONÍMIA DEL MAPA TOPOGRÀFIC DE MENORCA A ESCALA 1:5.000. UNA ANÀLISI GEOGRÀFICA

Antoni Ordinas Garau
Joana M. Petrus Bey
Jaume Servera Nicolau

RESUM: S'explica la composició i els detalls metodològics del recull de la toponímia de Menorca del Mapa topogràfic a escala 1:5.000, que constitueix el major corpus toponímic de l'illa fins a hores d'ara, alhora que es contextualitza dins el conjunt dels estudis i treballs toponímics relatius a Menorca. Finalment, s'analitza des del punt de vista quantitatiu la toponímia obtinguda per tal d'establir quins són els elements geogràfics més presents i representatius a la vegada que s'hi descobreixen els genèrics més freqüents. Des d'ambdues perspectives es pretén esbrinar si la toponímia menorquina aconsegueix o no els principis de transparència i de significativitat territorial.

PARAULES CLAU: Menorca, toponímia, mapa topogràfic, anàlisi geogràfica.

ABSTRACT: The toponymy of Minorca displayed in the topographic map with a scale of 1:5,000, which is the most extensive toponymic corpus on the island to date, explains its composition and the methodological details of collection, while contextualizing it within the series of toponymic studies and works related to the island. Lastly, the toponymy is analyzed through a quantitative analysis to establish the most representative geographical elements and discover the most frequent generics. From both perspectives, an attempt was made to verify whether Minorcan toponymy achieves the principles of transparency and territorial significance.

KEYWORDS: Minorca, toponymy, topographic map, geographical analysis.

1. El marc geogràfic

Menorca és una illa paradigmàticament mediterrània on l'impacte humà sobre el medi natural ha estat menor que a les altres illes majors de l'arxipèlag. El seu territori està definit per l'existència de dues comarques naturals: la Tramuntana, la meitat nord de l'illa, una àrea aturonada i humida sobre afloraments de materials silícis del paleozoic, impermeables, i

calcaris del secundari en què predominen els alzinars i brolles de bruc; i el Migjorn, la meitat sud, on els pinars, ullastrars i vegetació arbustiva s'estén sobre un substrat calcarenític escullós del miocè superior extremadament permeable. No obstant això, l'activitat agrària i ramadera és present indistintament als dos sectors on s'ha alterat la vegetació i el medi primigeni i ha hi aparegut un paisatge on les tanques de pedra en sec dedicades a conreus her-

bacis –pastures, farratges i cereals– són l'element morfològicament dominant. De fet, és el territori balear on el sector primari encara té major protagonisme, tot i que tampoc no ha quedat al marge del procés de terciarització i especialització turística de les darreres dècades que s'ha traduït en una urbanització progressiva de certs indrets del litoral, per bé que el grau d'intensitat d'aquest procés de litoralització ha estat menor que el de la resta de les illes majors. Aquests trets han afavorit tant la permanència de la toponímia tradicional com una relativa menor presència de la neotoponímia sorgida arran de l'expansió turística.

2. Els estudis de toponímia a Menorca

Menorca va ser pionera en la recopilació i estudi de la toponímia, gràcies especialment a la figura de Josep Mascaró Passarius qui, ja des de la dècada de 1940 va elaborar un mapa toponímic de l'illa (Mascaró 1946-1951) en un moments en què les facilitats per obtenir topònims eren inversament proporcionals a les possibilitats cartogràfiques i tècniques. Aquests començaments prometedors, que foren continuats en forma d'alguns treballs interessants, però malauradament inèdits (Casasnovas 1952), acabarien a les darreres dècades en un declivi important tant en reculls com en publicacions. Com a excepcions dins aquesta darrera etapa d'escassa activitat toponímica, s'han de remarcar el recull del *Mapa topogràfic Balear* (1990), i la celebració de dos col·loquis de la Societat d'Onomàstica a Maó (1986) i a Ciutadella i Maó (2002) que han donat lloc a dos números del *Butlletí Interior* d'aquesta societat en els quals hi ha algunes aportacions d'àmbit menorquí. En aquesta línia també cal esmentar les II Jornades de

Recerca Històrica de Menorca celebrades a Ciutadella (2006), dedicades a l'estudi de l'onomàstica menorquina. La revista *Treballs de Geografia*, editada per la Universitat de les Illes Balears (UIB), també inclou una aproximació temàtica a la toponímia del medi físic de Menorca (Ordinas 1992), i encara més específicament s'han tractat els genèrics orogràfics de la comarca del Migjorn (Ordinas 2004)

3. El recull toponímic del Mapa topogràfic de Menorca a escala 1:5.000

Per encàrrec de l'aleshores denominada Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori del Govern Balear, es va dur a terme, a finals dels anys vuitanta, l'aixecament cartogràfic del territori menorquí a escala 1:5.000. L'organisme cartogràfic encarregat de la realització del projecte fou l'Institut Cartogràfic de Catalunya (ICC), el qual delegà a un equip de geògrafs del departament de Ciències de la Terra de la UIB –alguns d'ells menorquins– la recopilació toponímica que havia de bastir l'esmentat mapa. Les condicions d'aquesta gran escala –la major i mai aplicada abans a l'illa–, juntament amb el detall i la precisió que permeten pràcticament la total identificació dels distints elements del territori, converteixen aquesta cartografia en idònia per als reculls de toponímia, fins i tot exhaustius. No obstant això, no era l'exhaustivitat l'objectiu final perseguit, sinó que, com en qualsevol mapa topogràfic, la toponímia forma un sostre més del sistema gràfic que no cal sobredimensionar perquè una excessiva densitat toponímica podria anar en detriment d'altres tipus d'informació planimètrica i altimètrica. En qualsevol cas, es plantejava una ingent tasca de recollida toponímica que havia de bastir el mapa de

majors dimensions dut a terme fins aleshores.

El nou mapa es va dividir en fulls d'una extensió lleugerament superior als 8 km² (més concretament, 3.570 m de longitud i 2.310 m de latitud, de la qual cosa resulta una superfície de 8.246.700 m² o 8,2467 km²), amb un total de 114 fulls corresponents a l'illa de Menorca. L'organització dels fulls en aquesta escala sorgeix de desenvolupar la dels que formen el mapa director a escala 1:50.000. La seva composició i correspondència per a l'illa de Menorca és:

Full 617 bis:	Cap de Menorca
Full 618:	Ciudadella
Full 619:	Son Saura
Full 645 bis:	Cala en Brut
Full 646:	Alaior
Full 647:	Maó
Full 673:	Illa de l'Aire

Cada un dels fulls a escala 1:50.000 se subdivideix en 64 fulls a escala 1:5.000, que s'identifiquen a partir de dos dígitos, ambdós

de l'1 al 8. El primer es refereix a la columna (vertical i d'esquerra a dreta, o d'oest a est), i el segon a la fila (horitzontal i de dalt a baix, o de nord a sud).

En una primera fase, la fita assolida amb l'aixecament d'aquest mapa, tant des del punt de vista cartogràfic com toponímic, presentava l'impediment de no englobar tot el territori de l'illa. Al·legant raons de seguretat, se censurà la cartografia relativa a diverses zones restringides a usos militars (Son Olivaret, a Ciudadella, i la Mola, a Maó). Així mateix, cal advertir que no tota la toponímia recollida apareix finalment plasmada al mapa, ja que pel seu caràcter topogràfic, tal com ja hem assenyalat abans, la informació toponímica és objecte d'una selecció i una composició que no sempre permeten reproduir la totalitat del material recollit sobre el terreny. En qualsevol cas, les dades relatives al recull toponímic de Menorca i al de tot el territori de les Illes Balears del *Mapa topogràfic balear a escala 1:5.000* són les següents:

Quadre I. Dades del recull toponímic de Menorca i del conjunt de les Balears.

	MENORCA	TOTAL BALEARS
Superfície		
km²	701,84	4.545
(%)	(14,0%)	(97,1%)
Nombre de fulls	114	770
Nombre de topònims	6.715	50.029
(%)	(13,4%)	(100%)
Densitat (topònims/km²)	9,3	11,01

Aquestes xifres posen de manifest que la toponímia arrebegada per bastir el *Mapa topogràfic de Menorca a escala 1:5.000* va suposar el major recull toponímic d'aquesta illa, fet el 1990 i encara avui no superat.

3.1. Metodologia i fonts

Abans de dur a terme treball de camp, es fa un treball de gabinet per facilitar la tasca de recollida. Aquest va consistir en la consulta dels reculls i de les fonts cartogràfiques preexistents, entre les quals

cal destacar el mapa de Menorca de Mascaró (1946-1951) i el de Seguí (1983), els quals foren de gran ajut per a les zones litorals, però alhora insuficients per a les zones d'interior.

D'altra banda, en no disposar de grups autòctons de toponimistes experimentats o predisposats a la tasca, finalment es va haver de crear una expedició mixta de geògrafs menorquins i mallorquins. El treball de camp tenia com a primer objectiu la recerca d'un bon informador per a cada indret del territori, molt sovint coincident amb un lloc o unitat d'explotació agrària. El resultat donà un balanç de dos centenars d'informadors entrevistats sobre el terreny durant la campanya que, un cop acabada, donà peu a una tercera fase: la de codificar i passar en net la toponímia recollida. Aquesta tasca consistia a situar sobre el mapa els topònims identificats mitjançant números correlatius i tancats dins un cercle, de manera que destacassin sobre el fons cartogràfic. Quan els topònims no es referien a indrets puntuals, sinó lineals o zonals, s'indicava la trajectòria o la superfície mitjançant fletxes. Paral·lelament, s'emplenaven uns llistats –un per a cada full del mapa–, encapçalats per la numeració que identifica

el full a partir de l'escala 1:50.000 i el seu títol, el qual correspon al topònim de l'entitat de població més significativa. A continuació, i en correspondència amb els números adjudicats al mapa, s'escriuen els topònims de manera precisa, amb una casella per a cada lletra, i se'ls assignava un codi d'acord amb la classificació, proporcionada per l'ICC amb vista a la posterior retolació cartogràfica dels topònims i que es basa en la realitat del fet designat, o sia, al referit i no al referent.

4. Composició i anàlisi de la toponímia

Basant-nos en l'esmentada codificació de l'ICC –de caràcter numèric i formada per cinc dígits–, utilitzada per a la col·locació i retolació de la toponímia sobre el mapa 1:5.000, hem pogut fer una primera aproximació a la realitat geogràfica de la toponímia recollida. La comptabilització, resumida i en xifres absolutes, de la toponímia menorquina recollida i posteriorment tabulada, a partir de la informació que proporciona la classificació de l'ICC, és la que segueix:

Quadre II. Classificació i recompte de la toponímia del *Mapa topogràfic de Menorca a escala 1:5.000*.

1. POBLAMENT: INDRETS D'HABITACIÓ PERMANENT	Nombre de topònims
Nuclis de població (ciutat, caseria, colònia, poble, llogaret, urbanització, barri, raval, vila)	82
Parts de nucli urbà (barri, raval, avinguda, passeig, plaça)	65
Edificació aïllada (masia, casa, molí)	1.156
Edificació aïllada habitada o no temporalment (barraca, cabana, pallissa, cobert, pleta)	139
2. POBLAMENT: IMPLANTACIÓ INDUSTRIAL	Nombre de topònims
Indústries (energètiques, agroalimentàries, de construcció, electricitat i electrònica, fusta i suro, metall, paper, reciclatge, extractives, mecàniques, navals, químiques, tèxtils, locals industrials abandonats, polígons industrials, altres indústries, magatzems)	42

3. POBLAMENT: SERVEIS DE COMUNICACIÓ I TRANSPORT	Nombre de topònims
Instal·lacions (aparcament, duana, estació, baixador, terminal)	2
Trànsit aeri (aeroport, aeròdrom, heliport, pistes, torre de control, far aeri)	4
Trànsit marítim (dàrsena, far, moll, port)	25
Transport per rail (ferrocarril)	0
Vies de comunicació (autopista, autovia, carretera, carretera comarcal, carretera local, camí, viaducte, pont, túnel)	361
Sistemes transport (gasoducte, aqüeducte, oleoducte, línia d'alta tensió, torre de comunicació)	0

4. POBLAMENT: SERVEIS COMUNITARIS	Nombre de topònims
Centres administratius (ajuntament, Parlament, Generalitat, Diputació, govern civil, palau de justícia, jutjat, consolat)	4
Centres comercials (àrea de serveis, grans magatzems, mercat, supermercat, gasolinera, cooperativa)	6
Centres serveis socials (asil, cementiri, fossar, centre cívic, guàrdia urbana, parc de bombers, orfenat, presó, biblioteca)	11
Llocs d'interès historicocultural (castell, ciutadella, força, muralla, museu, necròpolis, poblat, menhir, pedra, dolmen, talaià, torre de defensa, torre de guaita, monument, aqüeducte, taula, naveta, talaiot)	138
Centres docents (acadèmia, escola, col·legi, escola tècnica, guarderia, institut, parvulari, seminari, universitat)	15
Centres sanitaris (hospital, ciutat sanitària, balneari, clínica, dispensari, maternitat, sanatori mental)	4
Centres religiosos (abadia, monestir, priorat, ermita, capella, oratori, convent, santuari, església, catedral, basílica)	18
Centres d'esbarjo (complex poliesportiu, poliesportiu cobert, estadi, camp d'esports, piscina pública, plaça de toros, club nàutic)	21
Hostaleria (càmping)	2
Centres de recerca (observatori astronòmic, observatori meteorològic)	0
Senyals (vèrtex geodèsic)	4

5. MEDI FÍSIC: OROGRAFIA TERRESTRE I MARÍTIMA	Nombre de topònims
Elevacions del terreny en general (massís, muntanyes, serra, serralada, serrat, mola, pujol, tossal, tossa, turó)	102
Punts elevats d'una muntanya (agulla, cresta, bony, cap, cim, penya, pic, puig, punta, roc, roca, tue, tuca)	91
Depressió de la superfície terrestre (coll, collada, port, coma, clot, fondo, rasa, sot, vall, conca, congost, afrau, estret, forat)	27
Pas a través d'una carena (grau, pas)	5
Espadat de roca (balç, cinglera, espadat, penya-segat)	29
Terreny planer (ras, rasos, pla, plana)	115
Terreny pendent (costa, falda, pala)	137
Cavitats naturals (avenc, bòfia, abric, balma, bora, forat, tuta, grallera, cova)	145
Indrets (parada, tros, partida, passant, peça, sort, camp, bosc, bac, baga, obac, obaga, solà, solana, solell, pleta, pletiu, devesa, era, hort, horta, paratge, mirador)	2.266
Relleu litoral i marí (arxipèlag, cap, punta, costa, delta, escull, faralló, niell, dunes, illa, illot, platja, platjola, port natural, arenal, areny, sorral, istme)	940
6. MEDI FÍSIC: HIDROGRAFIA	Nombre de topònims
Masses d'aigua naturals (albufera, aiguamoll, maresme, pantà, golf, badia, cala, estany, ivó, llacuna, freu, estret de mar)	227
Masses d'aigua artificials (bassa, cisterna, pou, dipòsit)	52
Cursos d'aigua naturals (riu, riera, rambla, rial, torrent, barranc, rasa, fondo, reguer, sot, salt, saltant, cascada, font, bullidor, deu)	185
Cursos d'aigua artificials (canal, séquia, rec, tub, canonada)	47
Obres hidràuliques (assut, presa, peixera, resclosa, escullera, sínia)	10

El quadre II mostra que gairebé una tercera part dels topònims es refereixen al poblament, mentre que les dues terceres parts restants corresponen al medi físic. Dels

quatre grans capítols dedicats al poblament, destaca força el relatiu als indrets de població permanent en reunir més del 68% de la toponímia humanitzada, mentre que en

l'altre extrem cal remarcar la implantació industrial, amb una escassa representació toponímica.

No obstant això, la toponímia relativa a la població en disseminat de Menorca és menor que l'enregistrada a Mallorca i a Eivissa. Això es deu al fet que en el cas de Menorca la població en poblament disseminat queda limitada pràcticament als llocs que, tot i ser relativament nombrosos, presenten encara una baixa densitat relativa. Contrasta, per tant, la propietat menorquina mitjana/gran poc fragmentada amb el cas de la més gran de les Pitiüses on es dona l'extrem oposat: petites propietats, producte d'una tradicional i repetida fragmentació, on s'aixeca un habitatge unifamiliar permanent que caracteritza una població extremadament disseminada.

El medi físic, en canvi, al qual es refereixen prop del 68% dels topònims, es troba dividit només en dos grans blocs de representació desigual. Es tracta de

l'orografia terrestre i marítima (88%) i la hidrografia (12%). Tot i així, paradoxalment, arran de la comparació amb la resta de les illes, es constata la relativa pobresa oronímica de Menorca, ja que innumerables pujols, costers, colls, comellars, etc. no apareixen en la toponímia identificats com a tals, sinó que massa sovint, com que formen part de les tanques omnipresents i que envaeixen la pràctica totalitat del territori, els accidents orogràfics perden el protagonisme, des del punt de vista toponímic, a favor de la tanca que els enclou. Això explica bàsicament per què tant les eminències com les depressions del terreny són rarament enregistrades en la toponímia, especialment interior, de Menorca.

Per tal d'assolir un nivell d'anàlisi més acurat, hem seleccionat els casos que presentaven les freqüències més elevades de les entrades de la codificació de l'ICC. Aquests han resultat ser els següents:

Quadre III. Freqüències (codificació ICC).

Urbanització	55	Bosc, marina, garriga	309
Masia, casa	1.156	Pleta, tanca	1.647
Barraca, cabana	137	Era	23
Camí	255	Hort, horta	75
Necròpolis, poblat	31	Paratge	43
Talaia, torre de defensa	20	Cap	31
Talaiot	63	Punta, costa	755
Mola, pujol, turó	82	Escull, faralló	43
Bony, cap, cim,		Illa, illot	47
penya, puig, punta,		Platja, platjola ⁵⁰	
roca	88	Cala	209
Pla, plana	115	Pou, cisterna	35
Costa, falda	137	Torrent, barranc	139
Forat, cova	145	Font	46
Parada, tros, peça		Canal	40
sort, camp	169		

Malgrat que aquets són els fets del territori amb major freqüència toponímica, la qual cosa ja ens aproxima a la

caracterització del territori insular, per aprofundir-hi i comprovar el grau de transparència de la toponímia, s'ha calculat

el percentatge territorial de Menorca sobre el conjunt de l'arxipèlag, que ha resultat ser el 14%. Aquest mateix percentatge s'ha aplicat sobre el total de freqüències balears de cada una de les entrades abans seleccionades i la xifra resultant s'ha agafat com a índex 100.

Seguidament, s'ha aplicat l'índex 100 a cada una de les entrades per tal de ponderar el nivell de transparència i el grau de significativitat d'acord amb el valor obtingut. Els resultats obtinguts i ordenats jeràrquicament han estat els que apareixen al quadre IV:

Quadre IV. Aplicació de l'índex 100.

<u>Talaiot</u>	<u>428,5</u>	Urbanització	152,2
Necròpolis, poblat	375,3	<u>Pou, cisterna</u>	<u>112,6</u>
<u>Canal</u>	<u>324,6</u>	Torrent, barranc	93
Cala	277,9	Camí	92,2
Bosc, marina, garriga	259,9	Mola, pujol, turó	86,6
Era	228,1	Barraca, cabana	75,1
Punta, costa	210,9	Font	63,5
Costa, falda	207,3	Masia, casa	55,2
<u>Illa, illot</u>	<u>204,7</u>	Bony, cap, cim,	
Pleta, tanca	199,1	penya, puig, punta,	
Talaia, torre de defensa	178,5	roca	40,7
Forat, cova	177,6	Hort, horta	39,1
Cap	169	Parada, tros, peça	
Escull, faralló	163,3	sort, camp	23,5
Pla, plana	158,8	Paratge	13,9
Platja, platjola	154,6		

De l'anàlisi del quadre 4, destaca, com a principal tret, el fet que talaiots, poblats i necròpolis encapçalen el rànquing, deixant constància de l'abundància del patrimoni arqueològic de l'illa. Encara amb un índex superior a 300 hi apareixen els canals, tot i que hem de considerar que aquesta significació és deu més a l'escassa representació de la resta de les illes que a la relativa abundància a Menorca. No és el cas, en canvi, de la resta de casos que presenten un índex superior a 200. L'extensió i articulació del litoral menorquí explica per si mateix que s'hi trobin cales, puntes litorals, illes i illots. El cas de bosc, garriga, però sobretot marina, tampoc resulta estrany dins el context paisatgístic menorquí pel que fa a la vegetació natural (Grimalt, Ordinas,

Caldentey 2009). També és ben representativa de l'orografia menorquina la nombrosa presència de costers, costes, i faldes, que configuren un paisatge predominantment aturonat. Precisament, aquesta forta presència del terme coster en la toponímia menorquina ja va ser assenyalada en un estudi monogràfic sobre la terminologia geogràfica del paisatge natural menorquí (Ordinas 1992, p.146). La presència d'eres, en correspondència quasi unívoca amb la dels llocs, ens recorda la Menorca tradicional i agrària, on l'era constituïa una part fonamental de la infraestructura de les explotacions.

Amb un índex encara superior a 100 i inferior a 200, hi apareixen tanques i pletes, talaies i torres de defensa, coves i forats,

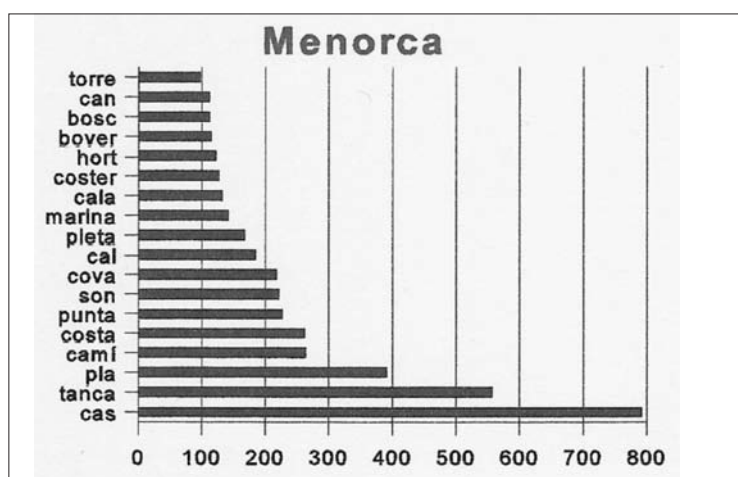
caps litorals, esculls i farallons, plans i planes, platges, urbanitzacions i pous. Cap d'aquests desdiu del conjunt dels elements que caracteritzen el territori de Menorca. Fins i tot, el nombre de topònims que destaquen l'horitzontalitat del terreny (plans i planes) és sensiblement superior a Menorca en front d'Eivissa.

Finalment, amb un índex inferior a 100, hi trobam una sèrie d'elements que tot i ser nombrosos –recordem que aquest ha estat el criteri de la seva selecció–, no arriben a la densitat mitjana del conjunt de l'arxipèlag. En aquest cas, potser s'hauria d'explicar, no mitjançant el principi de la transparència, sinó tal volta mitjançant el de l'excepcionalitat, un tipus particular de comportament toponímic en què els noms de lloc, en contextos determinats, tendeixen a reflectir abans les característiques excepcionals de l'entorn on s'insereixen que les característiques «típiques» (Tort 2003). Així, per exemple, no es pot negar la significativitat territorial que a Menorca tenen els barrancs que solquen la comarca del Migjorn tot i el seu relatiu escàs nombre. L'explicació del fet que aquest grup que no arribi a l'índex 100 pot deure's a la baixa densitat relativa que té al territori menorquí, com en el cas dels llocs, tot i

que tampoc es pot descartar atribuir-ho a una baixa densitat d'arplega toponímica. En qualsevol cas, a part dels que ja s'han esmentat, ens referim als casos de camins; moles, pujols i turons; barraques i cabanes; fonts; penyes, puigs, roques... i horts i hortetes.

5. La terminologia geogràfica present en els genèrics de la toponímia de Menorca

Arran de l'anàlisi dels genèrics presents en els topònims menorquins i de la seva intensitat o freqüència, podem descobrir així mateix que hi ha una clara correspondència entre aquests i els trets fonamentals de l'espai en què se situen, a més de la terminologia geogràfica pròpia de cada territori en qüestió (Ordinas 2001). El baix nivell d'urbanització i rururbanització —almenys en comparació amb la resta de les Illes Balears— que presenta el paisatge menorquí queda també palès en la toponímia, on bona part dels genèrics més freqüents corresponen semànticament als aspectes físics del paisatge, tal com s'observa a la figura 1.

Font: elaboració pròpia.

Fig. 1. Genèrics més freqüents en la toponímia de Menorca.

La presència dominant d'apel·latius referits al camp de la geomorfologia ja deixa entreveure el major impacte del relleu i dels seus accidents dins aquest context insular. Dos factors són els de major pes a l'hora d'explicar aquesta abassegador majoria d'orònims: la insularitat, origen d'un important nombre de topònims, i ensembles de genèrics, articuladors dels 285,7 quilòmetres del litoral, i la intensa accidentalitat del territori, conseqüència de l'acció erosiva sobre dos sistemes prou diferenciats. D'una banda, la forta i alterna presència de *plans* i *costers* a la meitat nord de l'illa, que coincideix amb la zona d'aflorament del devonià, fa que només aquests dos genèrics conjuntament suposin el 84% dels topònims inclosos en l'apartat que exclou les formes positives i negatives. I, de l'altra, una relativa abundància dels grans barrancs solquen la meitat sud formada pel miocènic. És destacable juntament amb *barranc*, l'apel·latiu *canal* que apareix fortament escampat arreu de l'illa i esdevé el màxim representant de les depressions allargades quan no arriben a la magnitud del barranc.

Un altre tret diferenciador del paisatge físic que queda igualment reflectit en la toponímia és la magra presència del relleu positiu interior, especialment en l'àmbit de la mesotoponímia, sense cap genèric destacat, només una representació molt discreta de *puig*, *pujol* i *serra*.

La millor manera d'aclarir aquesta correspondència entre la realitat física i la seva nomenclatura és ordenar els termes més corrents. Són aquests, incloent-hi les seves formes derivades i plurals: *pla*, *punta* (litoral), *cova*, *marina*, *cala*, *coster*, *canal*, *barranc*, *font*, *cap* (litoral), *torrent* i *platja*, que conjuntament suposen el 65,6% d'aquesta part de la toponímia. Per contra, destaquen com a exemplars rars: *comellar*, *vall*, *replà*, *ferradura*, *forat*, *turó*, *esquena* i *cocó*. Tots plegats no arriben al 0,9% de presència en el conjunt dels topònims físics analitzats.

D'altra banda, si ens fixam en el nombre de genèrics apareguts al marge de la seva freqüència, tenim coneixement del nivell de riquesa terminològica. I és en els orònims on es localitza la major diversitat, més que res per la varietat de les formes litorals que contrasta amb la fretura de les de l'interior. Bastaria enumerar les condicions climàtiques, la manca d'aigua i la pressió humana del territori menorquí per esbossar les raons de la feble representació obtinguda per la hidronímia i la fitonímia. Precisament pel que fa a la darrera, a Menorca, tal volta una de les peculiaritats de la designació de les masses vegetals és la pràctica absència del genèric *bosc*, que contrasta amb la massiva presència del terme *marina* i la seva forma diminutiva *marineta*.

Quant a la part humanitzada del paisatge té una representació relativament migrada de genèrics toponímics. Sols destaquen per una abundosa presència en la toponímia la partícula *cas*, i les variants *cal* i *can* –i els respectius femenins–, *tanca*, *camí*, *son*, *pleta*, *hort*, *bouer/bover* i *camp*. Hi caldria afegir el *lloc* si no fos perquè el terme per si mateix apareix escassament en la toponímia.

Tot i que les tanques són nombrosíssimes –i sovint, ja ho hem dit, eclipsen toponímicament la nomenclatura de les distintes formes orogràfiques que ocupen–, no totes inclouen el genèric a la pròpia denominació, i moltes són identificades mitjançant l'article pronominal femení *na* seguit d'un descriptor. Dins la mateixa categoria, si bé amb un índex de repetició toponímica molt menor, caldria situar-hi els genèrics *pleta* i *quintana*, tipologies igualment presents en tots els llocs menorquins.

El *lloc* mateix és indubtablement un dels termes –o accepcions– més característics de Menorca, encara que en la nomenclatura toponímica apareix escassament perquè hi abunden els hagiopònims i la toponímia d'origen àrab que només parcialment els primers aconseguiren sepultar. Resulta

igualment curiosa la confusió que una part important dels informadors demostra entre la partícula categoritzadora de *sant* que encapçala el nom de molts de llocs i la partícula possessiva *son*. Al costat del terme *lloc* també resulta privatiu de la menor de les Balears, *stricto sensu*, l'ús del terme *estància*. Singularitzen igualment la nomenclatura toponímica de Menorca les particulars accepcions de *sínia* i *hortal*, pertanyents a la temàtica agrícola, i *pont*, *garita* i *bouer* pel que fa a la ramadera, en què cal destacar la important presència de topònims relacionats amb la tan característica ramaderia bovina. Completen així mateix aquesta enumeració les nombroses *eres*, omnipresents a la ruralia illenca.

Temàticament a part, però compartint el mateix paisatge, hem de destacar finalment el subconjunt terminològic amb què s'identifiquen els nombrosos arqueotopònims i que està format per *talaia*, *antigot*, *naveta*, *taula* i *claper*.

Finalment, hi ha una sèrie d'accepcions que, al marge de presentar una major o menor freqüència i presència toponímiques, es caracteritzen per un elevat grau d'exclusivitat territorial. Es tracta, per tant, d'accepcions geogràfiques genuïnament menorquines: *androna*, *antigot*, *baixamar*, *bancal*, *barbada*, *barquera*, *bitlo*, *boval/boal*, *bover/bouer*, *camada*, *cambra*, *campet*, *colàrsega*, *estància*, *frare*, *freginal*, *lloc*, *llogaret*, *mal lloc*, *mitgera*, *mitjanja*, *mosquera*, *passadora*, *pont*, *ramer*, *sella*, *sínia*, *taula*, *trona*, *vela*, *vinya*.

En definitiva, resulta evident que a Menorca es localitza una terminologia geogràfica amb prou personalitat que, si bé presenta, evidentment, afinitats amb la de la resta de les illes i dels Països Catalans, conjumina i aporta elements definidors i prou diferenciats respecte de la resta de l'arxipèlag.

6. Conclusions

En primer lloc, s'ha de remarcar la importància, no només pel volum de topònims obtingut sinó també pel moment en què s'efectuà el recull, del corpus toponímic arreplegat arran de la confecció del *Mapa topogràfic de Menorca a escala 1:5.000*, a vegades menystingut per alguns iniciats en les tasques d'arreplega toponímica que l'ignoren sistemàticament. Cal recordar que l'esmentat recull es va fer l'any 1990 i amb unes condicions, per tant, més favorables que les actuals pel que fa a la disponibilitat de bons informadors en el treball de camp. Tot i això, malgrat el seu gran abast, mai es va pretendre que fos un recull exhaustiu: l'objectiu de bastir toponímicament un mapa topogràfic queda fora de l'abast de la creació d'un mapa estrictament toponímic. La incommensurabilitat d'aquesta darrera tasca juntament amb la transformació del camp menorquí, que comporta la progressiva pèrdua de població pagesa per diversos factors (rendibilitat, mecanització, etc.), que ja en la majoria de casos ha desembocat en el complet abandó dels llocs –es calcula en poc més de 300 els encara actius–, fan pràcticament inassolible l'exhaustivitat de la recollida toponímica de Menorca. Els pobladors, treballadors i coneixedors en general de la toponímia d'aquests indrets han anat desapareixent, i amb ells un percentatge de microtopònims que el 1990 ja estimàvem que estava entre un 20 i un 25% del total. Actualment, quasi vint anys després, aquests percentatges s'han de revisar a la baixa, i és ben probable que prop de la meitat de la microtoponímia, especialment d'interior, s'hagi perdut per sempre amb la desaparició dels seus darrers coneixedors. No debades, a les àrees de conradís, la parcel·lació, urbanització i rururbanització han accentuat el procés de desaparició i substitució de la toponímia

tradicional per una neotoponímia més adient als nous usos i percepcions que els actuals pobladors tenen d'aquests espais.

Quant a l'anàlisi geogràfica del corpus toponímic, els resultats obtinguts a partir de la seva classificació i comptabilització, tant pel que fa a la codificació de l'ICC com a la dels genèrics toponímics més freqüents, evidencien el compliment del principi de transparència, dit d'una altra manera, l'habitualitat, els fets normals i reiterats considerats com a significatius en el pla territorial (Tort 2003) queden reflectits en la toponímia de manera repetida i abundosa, de manera que hi ha una clara sintonia i correspondència entre la toponímia i els trets més característics del territori i el seu paisatge. D'altra banda, també s'hi detecten casos que s'acosten a una major singularitat, però que no perden la significativitat territorial, i constitueixen l'anomenat principi de significativitat territorial. D'aquesta manera inclouen aspectes de la geografia d'una determinada contrada que es mostren d'alguna manera destacats o rellevants respecte de la resta d'aspectes d'aquesta contrada, tot i que, sovint, aquesta rellevància no és explícita o tan explícita ja que no té un important suport numèric de topònims, sinó que exigeix un coneixement i una interpretació per part de l'observador del medi geogràfic a que es fa referència (Tort 2003). L'anàlisi de la toponímia menorquina que apareix al corpus sobre el qual s'ha treballat, i malgrat les seves limitacions, permet afirmar que s'acompleixen els principis de transparència i de significativitat territorial que alguns geògrafs que treballen en toponímia, ja des de l'escola de Quebec, han formulat i aplicat en diversos territoris d'arreu del món.

Bibliografia

CAMPS, F. (1917): «Topònims menorquins composts de Lluc». *La Veu de Mallorca*. 4-I-1917 i 5-IV-1917.

CASASNOVAS CAMPS, M. A., FLORIT NAVARRO, M. P. (1994): «Onomàstica i toponímia del terme des Mercadal (Menorca) segons el padró general de 1829». *Butlletí Interior Societat d'Onomàstica*. LVIII: 33-44.

CASASNOVAS MARQUÈS, L. (1951): «Alrededor de nuestra toponímia». *El Iris*. Menorca.

CASASNOVAS MARQUÈS, L. (1952): *La toponímia de Menorca*. Tesi doctoral inèdita en Filologia Romànica. Barcelona.

CASASNOVAS MARQUÈS, L. (1955): «Nomenclatura agrícola en la toponímia menorquina». *Miscel·lània Filològica dedicada a Mn. Griera*. I: 159-174. Ciutadella: José Allés Quintana.

COSTA SAVOIA, E. (1989): «Les senyes dels pescadors de Fornells (Menorca)». *Butlletí Interior Societat d'Onomàstica*. XXXVI: 28.

DE LA LLANA, A. (1994): *Cases de lloc i d'estància des terme de Sant Lluís*. Ajuntament de Sant Lluís: Sant Lluís.

FERRER, J. (1909): «Nuevos datos sobre la isla de Menorca. Nomenclatura que emplean los pescadores de esta isla para designar los diferentes puntos de la accidentada costa de Menorca». *Revista de Menorca*. IV: 177, 235, 287, 341, 367 i seg.

GRIMALT, M., ORDINAS, A., CALDENTEY, J. (2009): «El paisatge vegetal de Menorca a través de la fitotoponímia». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 55, pàg. 93-115.

HERNÁNDEZ, P. (1947-50): «Topónimos menorquines». *El Iris*. Del 6-XII-1947 al 7-X-1950.

LOPEZ CASASNOVAS, J. (1982): «La toponímia de Menorca. Estudis. Estat

actual». *Butlletí Interior Societat d'Onomàstica*. IX: 25-31.

LÓPEZ CASASNOVAS, J. F. (1994): «La toponímia a Menorca. Estat dels estudis». *Jornades de la Secció Filològica de l'IEC a Menorca (8 i 9 d'octubre de 1993)*. Barcelona, Maó; IEC; IME, pàg. 45-56.

MARI, A. (1982): «Alguns topònims del terme d'Es Castell». *Menorca*. 20-II-1982: 19.

MARTÍNEZ ESTEBAN, A. (1994): *Vies de comunicació i poblament rural del terme des Mercadal*. Menorca: IME-Ajuntament des Mercadal.

MASCARÓ PASARIUS, J. (1946-1951): *Mapa General de Menorca*. (14 làm. de 30 × 38 cm). Maó: Imp. M. Sintes Rotger. (Reedic. 1987. Palma de Mallorca: M. Portas).

MASCARÓ PASARIUS, J. (1953): *Nomenclátor de Menorca. Catálogo de accidentes de la costa. Catálogo de fincas rústicas y breves notas arqueológicas*. Ciutadella: Impr. Gabriel Camps.

MASCARÓ PASARIUS, J. (1954): «Erratas en la toponímia de la cartografia menorquina». *Monte Toro*. Menorca.

MASCARÓ PASARIUS, J. (1955): «La religión en la toponímia menorquina». *Monte Toro*. 120, Menorca.

MASCARÓ PASARIUS, J. (1973): *Nomenclátor de Menorca II. Catálogo de fincas rústicas*. Ciutadella: Imp. Allés.

MASCARÓ PASARIUS, J. (1976): *Mapa de Menorca*. (70 × 49 cm). Palma de Mallorca: Gràfiques Miramar.

MASCARÓ PASARIUS, J. (1980): «La toponímia cartogràfica de Menorca a través del temps». *Menorca*. 16-XI-1980.

MASCARÓ PASARIUS, J. (1981): «Cartografía de Menorca». *Geografía e Historia de Menorca*. II: 864-910.

MASCARÓ PASARIUS, J. (1982): *Mapa topográfico de Menorca*. (escala 1:50.000. 136 × 98 cm). Barcelona: Ed. Savir.

MASCARÓ PASARIUS, J. (1982): *Geografía e Historia de Menorca*. Ciutadella: Al·les, Artes Gráficas.

MASCARÓ PASARIUS, J. (2005): *Corpus de toponímia de Menorca*. (2 volums). Palma: Ed. Hora Nova.

ORDINAS GARAU, A. (1991): «Menorca a través de la seva toponímia». *El Mirall*, núm. 47, pàg. 19-21.

ORDINAS GARAU, A. (1992): «Oronímia, hidronímia i fitonímia. Una aproximació a la terminologia geogràfica del paisatge natural menorquí». *Treballs de Geografia*, núm. 44, pàg. 145-152.

ORDINAS GARAU, A. (2001): *Geografía i Toponímia a les Illes Balears. La terminologia geogràfica en els noms de lloc*. (Els treballs i els dies, 48). Mallorca: Ed. Moll.

ORDINAS GARAU, A. (2004): «Els ensenyaments fisiogràfics de la toponímia. Genèrics orogràfics del Migjorn». A: FORNÓS, J. J.; OBRADOR, A.; ROSSELLÓ, V. M. (eds.). *Història natural del Migjorn de Menorca: el medi físic i l'influx humà*. Monografies de la Societat d'Història Natural de les Balears, núm. 11, pàg. 315-326.

PONS CAMPS, P. (2003): *Cases del camp migjorner*. Es Migjorn Gran: Ajuntament des Migjorn Gran.

ROSSELLÓ BORDOY, G. (1986): «Algunes notes sobre toponímia de Mallorca i Menorca». *Homenaje a D. Jesús García Pastor, bibliotecario*. Palma de Mallorca, pàg. 79-84.

SALORD, J. (1952): «Toponímia y arqueología. Sa Canassia = L'Esclésia». *Monte Toro*.

SALORD, J. (1952): «Toponímia y Arqueología». *El Iris*. Menorca.

SEGUÍ CHINCHILLA, J. I. (1983): *La costa de Menorca*. (22 mapes + 1 mapa guia). Maó: Club Marítim de Mahón.

TORT, J. (2000): «La geografia, els noms de lloc i la descripció del territori». A:

MATEU, J. F., CASANOVA, E. (eds.). *Estudis de Toponímia Valenciana*. València, Denes, pàg. 491-497.

TORT, J. (2000): «Els noms de lloc i la geografia. La toponímia com a eina per a la conceptualització de l'espai». *Butlletí Interior Societat d'Onomàstica*, núm. 83, pàg. 86-98.

TORT, J. (2001): «La toponímia com a camp de coneixement interdisciplinari. Algunes bases teòriques i epistemològiques per a l'estudi dels noms de lloc». *Scripta Nova*, núm. 86.

TORT, J. (2002): *La toponímia del Baix*

Camp. Una interpretació geogràfica. Reus: Associació d'Estudis Reusencs.

TORT, J. (2003): «A propòsit de la relació entre toponímia i geografia: el principi de 'significativitat territorial'». A: CASANOVA, E.; VALERO, L. R. (eds.). *XXIX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*. Teulada: Denes. pàg. 675-688.

VIDAL BENDITO, T. (1969): «Evolución de la agricultura y de la propiedad rural en la isla de Menorca». *Revista de Menorca*, núm. 5-46, 85-125, 151-170.